

Sovražni govor skozi prizmo procesov izključevanja, neenakosti in podrejanja

Sovražni govor postaja vse bolj izpostavljen problem in eno izmed aktualnih vprašanj v družbeno-političnih razpravah sodobne Evrope in tudi širše. Zaradi tega se seveda povečuje tudi financiranje mednarodnih raziskovalnih in aplikativnih projektov, ki naj bi poskušali zajeziiti rasistični, nacionalistični, homofobni in seksistični ter proti islamu in migracijam uperjen diskurz oziroma ozaveščati javnost o tematiki in načinih reagiranja oziroma delovanja. A dejstvo je, da postaja izključevalna, ksenofobna in hujskaška retorika ne glede na možnost sodnega pregona (merila zanj so različna glede na različne nacionalne zakonodaje – v Sloveniji je tako brez kazenskih sankcij dovoljeno izreči tako rekoč vse) čedalje bolj normalizirana (gl. npr. Frank in Šori, 2015). Teroristični napadi v zadnjih nekaj letih so povečali strah in retoriko negotovosti po Evropi. Raziskave so tako opozorile na povečanje sovražnega govora proti migrantom in muslimanom; v Nemčiji se je na primer število napadov na begunce v letu 2015 v primerjavi z letom prej povečalo kar za štirikrat.

Konec poletja leta 2015 se je bila Evropa končno prisiljena soočiti s tem, kar severnoafriške in bližnjevzhodne države doživljajo že leta: prihod večjega števila beguncem po tako imenovani zahodno-balkanski migracijski poti. To, kar je bilo hitro napačno poimenovano za »begunsko krizo«, saj je v resnici šlo za krizo Evropske unije in krizo odziva nacionalnih držav – je še dodatno povečalo nestrpnost in sovražni govor, ki se je hitro razširil prek spletnih družbenih

medijev. Odzivi na zelo očitno širjenje sovražnih spletnih komentarjev v državah članicah EU pa niso bili enotni. Medtem ko se je, na primer, Francija odločno lotila zapiranja tovrstnih profilov na Facebooku, se zdi, da so imele druge države raje bolj konservativen pristop, ki je zelo blizu praksi postulata svobode govora, ki obstaja v ZDA. Poleg tega je bilo kar nekaj primerov, ko so celo vladni akterji sami širili rasistična protibegunska in protimuslimanska sporočila, še zlasti je bilo to opaziti v postsocialističnih srednjeevropskih državah.

Zato je pričujoča tematska številka *Časopisa za kritiko znanosti* namenjena tematiki sovražnega govora. Združuje trinajst prispevkov, ki sovražni govor obravnavajo z vidika različnih disciplin. Prav mnogoterost pristopov k obravnavani temi je tista, ki tudi sicer prežema družbeno realnost, ko se soočamo z vprašanji, kot so »Kaj je sovražni govor?«, »Je sovražni govor škodljiv?«, »Ali se je na sovražni govor treba odzivati?«, »Kje je meja med svobodo govora in sovražnim govorom?« in tako naprej. Univerzalne definicije sovražnega govora namreč ni, saj ta pojem srečujemo na različnih področjih obravnave. Tudi obstoječe domače znanstvene raziskave (gl. npr. Erjavec, 2012; Milosavljević, 2012; Vehovar in dr., 2012) potrjujejo obstoj težav pri prepoznavanju sovražnega govora, kar vpliva na potek javne razprave o bistvenih vprašanih družbene neenakosti, podrejanja in izključevanja. Zato je pri tem ključno zavedanje, da sociološke definicije sovražnega govora niso enake pravni opredelitvi kaznivega dejanja »javnega spodbujanja sovraštva, nasilja ali nestrpnosti«; prav tako kazniv sovražni govor ni enako kot t. i. družbeno nesprejemljiv sovražni govor, tako kot tudi razžalitev oziroma žaljiv govor ni sovražni govor. Sovražni govor lahko definiramo preprosto kot proti manjšinam usmerjen žaljivi (Leets, 2002) oziroma diskriminatorni govor. Gre za govor podrejanja in zatiranja, usmerjen proti skupinam, ki v družbi nimajo politične moči (prim. Svet za odziv na sovražni govor, 2015; Svet za odziv na sovražni in diskriminatorni govor, 2016) oziroma nadaljnega poglobljanja neenakosti družbenih skupin, ki so bile tudi zgodovinsko bolj izpostavljene diskriminaciji.

Najširše je v obstoječi literaturi obravnavan pravni vidik sovražnega govora (Motl in Bajt, 2016), a tudi tu ostaja nekaj odprtih vprašanj. Poleg tega psihološki uvidi raziskav kažejo, da sovražni govor ni in ne more biti racionalen (Lešnik, 2010), zato je tematiko treba misliti onkraj zgolj pravnih opredelitev in kazensko pregonljivih načinov delovanja. Sovražni govor je namreč mogoče obravnati kot sociološki, komunikološki, pravni, kriminološki, psihološki, pedago-

ški, politični, jezikoslovni oziroma semantični, in filozofski koncept. Ob tem pa so še posebej relevantne analize spletnega sovražnega govora, saj k njegovemu razraščanju pomembno pripomorejo nove informacijske in komunikacijske tehnologije, še zlasti družbena omrežja, ki omogočajo hitro širjenje sovražnih in nestrpnih sporočil ter podob, ter hkrati izmikanje kazenskemu pregonu. Pričujoči tematski blok tako prinaša premisleke, povezane z omenjenimi družbeno-političnimi dilemami, ki se porajajo vedno, ko se obravnava sovražni govor. Zato je nujno obravnavati sovražni govor tudi z vidika, ki vidi potencial za kritično delovanje Drugega, kar pomeni aktivno vlogo t. i. (potencialnih) žrtev sovražnega govora.

Tematski sklop je vsebinsko razdeljen na pet delov. Prvi del ponudi splošne premisleke o konceptu sovražnega govora. Vlasta Jalušič vprašanje sovražnega govora uokvirja v širši jezikovni in zunajjezikovni kontekst in ga povezuje s študijami kolektivnega nasilja. Tako pokaže pomen analiziranja tudi nevarne govorice, ki ni eksplicitno sovražna. Sovražnega govora namreč ni mogoče vedno nedvoumno okarakterizirati kot nevarnega ali problematičnega, zato je presoja nujno povezana tako s pravnim in institucionalnim kot tudi s političnim in sociolingvističnim kontekstom. Zato bi problematično govorico morali razumeti v celoti javnega življenja in ne zgolj z osredinjanjem na sovražne besede; torej analizirati je treba tudi navidezno »nedolžne« oglase, govore, sodne odločitve, javno politiko, zakone itd. Lea Lindič ponuja premiselek o vzrokih in posledicah sovražnega govora, prizadevajoč si pojasniti tezo, da je sovražni govor nujen za ohranjanje neoliberalne ideologije, ki potrebuje razdeljeno, negotovo družbo, ki jo strah pred neznanim vodi v izražanje sovražnosti do drugačnih. Besedilo se opira na sodobno anarhistično misel, ki ponuja idejo razpršenih, nenehno porajajočih se bojov, in sklene, da so rešitve za odpravo sovražnega govora v obravnavanju tako problema kot tudi rešitev v obliki nenehnih bojov, pri čemer poudari nujnost izobraževanja in ozaveščanja o pluralnosti sveta, hkrati pa ohranjanje pozivanja oblasti k obsojanju sovražnega govora.

Sledijo pravni in kriminološki pogledi na obravnavo sovražnega govora, kjer je podrobno obravnavana dilema o postulatstvu svobode izražanja, ki se vsekakor najpogosteje omenja kot protipol v povezavi z definicijo sovražnega govora (gl. npr. Sardoč in Vezjak, 2016). S tematiko sovražnega govora se v ZDA ukvarjajo predvsem v odnosu do zaščite svobode govora, ki izhaja iz 1. ustavnega amandmaja, medtem ko v Evropi obstaja jasna razmejitev med varstvom človekovega dostojanstva in svobodo izražanja. Zato prispevki v drugem

sklopu analizirajo sodno prakso Evropskega sodišča za človekove pravice, ki državam pušča relativno široka pooblastila pri pregonu sovražnega govora, ter izpostavljene primere iz tujine primerjajo s slovensko pravno ureditvijo. Tu navajajo predvsem implementacijo evropske zakonodaje, ki v Sloveniji za problematične opredeli le redke primere sovražnega govora; avtorja in avtorici problematizirajo to neskladje in analizirajo razloge za obstoječe stanje.

Problem neodzivanja pristojnih na primere sovražnega govora (predvsem, a ne zgolj, proti beguncem), na kar v zadnjih letih vse glasneje opozarja tako strokovna kot tudi laična javnost, dobro ponazarja položaj v Sloveniji. Aleš Završnik in Vanja Zrimšek tako v prispevku postavita tezo, da gre pri obravnavi sovražnega govora v slovenski kaznovalni zakonodaji in sodni praksi za neustaven položaj. Medtem ko Ustava RS prepoveduje vsakršno spodbujanje h kakršni koli neenakopravnosti in vsakršno spodbujanje k nasilju in vojni (63. člen), je slovenski zakonodajalec uporabil vse možnosti, da bi se v čim večji meri zaščitila pravica do svobode izražanja, in ozko definiriral sovražni govor. Z analizo sodne prakse kazenskih sodišč v Sloveniji avtorja pokažeta, da tožilstva in sodišča pravno in dejansko napačno interpretirajo zakonske znake 297. člena Kazenskega zakonika (ki opredeljuje kaznivo dejanje javnega spodbujanja sovraštva, nasilja ali nestrpnosti) ter skleneta, da ozko definicijo sovražnega govora v ožjem kazenskopravnem pomenu v Sloveniji zato spremlja pravno in faktično napačno tolmačenje te določbe v praksi, kar vodi v neustavni položaj (kršitev 63. člena Ustave). Na popustljiv odnos organov pregona, zlasti tožilstva, do problema sovražnega govora, opozarja tudi Neža Kogovšek Šalamon v svojem prispevku o razumevanju izziva pregona kaznivega dejanja »javnega spodbujanja sovraštva, nasilja ali nestrpnosti«. Kot morebitni razlog za nastali položaj identificira zgodovinsko vlogo tožilstva pri pregonu t. i. verbalnega delikta iz časa nekdanje Jugoslavije, iz česar izhajata strah pred očitki o kršitvi svobode govora in posledično maksimalna toleranca do sovražnega govora. Dosedanje ukrepanje tožilstva v povezavi z vprašanjem sovražnega govora dejansko kaže, da se na ovadbe odziva predvsem z zavračanjem. To pomeni, da vsebinsko presodi, da prijavljeni primeri ne ustrezajo znakom kaznivega dejanja. Tudi zato pri obravnavi sovražnega govora ni veliko pravne prakse. Preoblikovanje sistema v liberalno demokracijo, kjer je svoboda govora deklarativno ena najpomembnejših vrednot, je vsekakor odprlo nove dileme. Svoboda govora je seveda absolutno nujna, ni pa nujno absolutna, saj mora spoštovati načelo enakosti, sicer ne gre več za svobodo govora, temveč za svobodo do diskrimi-

nacije, izključevanja in nasilja. Roka Čeferina tako zanima sovražni govor v perspektivi meja dopustnega poročanja novinarjev in novinarke o temah v javnem interesu. Skozi opisovanje ureditve sovražnega govora v normativnih aktih Sveta Evrope in Evropske unije ter v sodni praksi Evropskega sodišča za človekove pravice poudarja, da tudi ostre, provokativne in celo žaljive izjave pomenijo dopustno obliko uveljavljanja svobode izražanja, če so namenjene konstruktivni razpravi o temi v javnem interesu. A če so namenjene le zbujanju sovraštva in nestrpnosti, gre za zlorabo svobode izražanja, ki jo je treba sankcionirati. Čeferin sklene, da imajo pri preprečevanju sovražnega govora pomembno vlogo tudi novinarji in novinarke, ki morajo aktivno pomagati pri preprečevanju sovražnega govora kljub svoji zavezi k nepristranskemu, resnicoljubnemu in celovitemu poročanju o zadevah v javnem interesu.

Ob pasivnosti države pa je čedalje pogostejše vprašanje, ki so si ga zastavili že mnogi: Ali sploh prijavljati primere sovražnega govora in se s tem osredinjati na kazenski pregon, ali energijo raje usmeriti v opozarjanje in ozaveščanje, torej krepiti javno razpravo? Potrebno je oboje, še zlasti pomembno pa je opozarjanje na zanižanje pravic manjšin in marginaliziranih skupin, katerih glas je v družbi v deprivilegiranem položaju. Zato je tudi nujno opozarjanje na pojave sovražnega govora, saj neodzivanje in neopozarjanje na morebitne posledice vodi v normalizacijo, ko se tovrstni diskurz sprejme za primerne. Z odkritim pozivanjem k pobijanju beguncev, ki ostaja nesankcionirano, postane protibegunska hujskaška in rasistična retorika normalizirana, tako pa se ustvarjajo pogoji za izbruh nasilja. Zato se v Evropi kljub jasni razmejitvi med varstvom človekovega dostojanstva in svobodo izražanja soočamo z normalizacijo sovražnega govora. Rasistične in nacionalistične ideje izključevanja v povezavi s t. i. begunsko krizo so zelo hitro postale »mainstream«, ki ga še dodatno krepi varnostni diskurz političnih akterjev in militarizacija, ki jo spremljajo čustva strahu, nesolidarnosti in sovraštva. Tretji sklop obravnava prav te procese – sovražni govor skozi prizmo odnosa Evrope do migracij in islama.

Mitja Velikonja skozi analizo konkretnih praks sovražnega govora, kakršne so se razvile v času »begunske krize« od poletja 2015 naprej, razgrne ideološke podobe beguncev v sodobni Sloveniji. Pokaže na dvojnost procesa ustvarjanja novega Drugega: begunce se najprej konstruira kot enotne, od nas popolnoma drugačne v vseh pogledih, da bi se jih v drugem koraku izključevanja diferenciralo na bolj ali manj sprejemljive za »nas«, kar pomeni tako imaginarno slovenstvo kot tudi evropejstvo. V tem diskurzu se povsem

zanemarijo dejanski razlogi za migracije, tj. dediščina kolonializma, uveljavljanje neokolonializma in niz zgrešenih vojaških intervencij, odgovornost za nastali položaj pa se prikladno prenese na begunce, ki postanejo grešni kozel. Tudi Maja Pucelj in Ksenija Šabec analizirata sovražni govor proti beguncem in migrantom z Bližnjega vzhoda in iz severne Afrike, ki so na Zahod prišli zlasti v letih 2015 in 2016, dodatno pozornost pa namenita še širjenju nestrpnosti proti muslimanom in zakritim muslimanskim ženskam v Sloveniji. Na podlagi opravljene raziskave povzameta, da sta strah pred islamom in muslimani ter nepoznavanje te religije v Sloveniji glavna razloga za sovražni govor, hkrati pa, po pričakovanjih, porast sovražnega govora sovпада s pojavom terorističnih napadov, kar še dodatno razpihujejo večinska javnost, mediji in politiki.

Sledita prispevka, ki fokus iz Slovenije razširita na Hrvaško, Srbijo in širše območje Balkana. Veronika Foška Šaina in Tjaša Turnšek analizirata metafore v hrvaškem *Večernjem listu* in *Slovenskih novicah*, kjer ju zanima pomen ponavljajočih se metaforičnih vzorcev v besedilih o beguncih. Gre za (pol)tabloidna časnika z obširnimi bralstvom, katerih poročanje lahko razumemo kot del vzroka za porast sovražnega govora. Njuno besedilo odslikava ugotovitve Velikonje in potrjuje, da so bila v ključnem obdobju 2015–2016 v ospredju predvsem vprašanja, ki zadevajo varnostni vidik migracij, medtem ko je bilo humanitarni vidik v poročanju obeh časnikov v analiziranem obdobju komaj zaznati. Pomen medijskega poročanja poudarja tudi Marta Stojić Mitrović, ki se osredinja na to, kako so srbski mediji v zimi 2014/2015 pisali o migracijah s Kosova na Madžarsko. Gre za nekakšno uverturo v »izbruh« t. i. begunske krize, ki se je zgolj nekaj mesecev pozneje skonstruirala okrog migracij beguncev predvsem iz Sirije in Afganistana po t. i. zahodnobalkanski poti. Avtorica pokaže, da je poročanje, ki je v Srbiji spremljalo migracije Albancev, navidezno izhajalo iz skrbi za prebivalce Kosova, ki jih nesrečne okoliščine silijo k zapuščanju domov. Njena analiza pa v medijskem poročanju, ki je na prvi pogled »politično korektno«, dejansko ugotovi rasizem in revanšizem, ki v kontekstu simbolične vloge Kosova v srbski nacionalni identiteti še zdaleč nista presežena.

Analizam medijskih odzivov v tradicionalnih medijih sledita v četrtem sklopu prispevka, ki obravnavata pojavnost sovražnega govora v digitalnih medijih. Tanja Oblak Črnič na primeru fenomena ZLOvenija ponuja razmislek o nagibih, oblikah in učinkih množičnega civilnodružbenega (so)delovanja v digitalni kulturi, obenem pa razkriva tudi določene paradokse omrežnega aktivizma. Njeno

besedilo opozori na razliko med anonimnim oziroma zasebnim in javnim profiliranjem identitet v družbenih omrežjih ter pojasni razhajanja med individualistično oziroma zasebno in kolektivno oziroma javno logiko digitalnega komuniciranja. Sledi intervju z avtorjem spletne intervencije ZLOvenija, ki ostaja anonimen. Njegova akcija zbiranja nestrpnih in sovražnih izjav uporabnikov in uporabnic omrežja Facebook je bila kljub svoji kratkotrajnosti odmevna in je v javno razpravo vnesla nekatera ključna vprašanja v povezavi z (ne)odzivanjem na sovražni govor. Intervju, ki ga ekskluzivno objavlja prav ČKZ, je prva sistematična in poglobljena ponazoritev te spletne intervencije skozi perspektivo njenega snovalca in idejnega pobudnika.

Peti sklop tematske številke sestavljata dve študiji primera, ki obravnavata homofobni in seksistični sovražni govor; prva analizira sovražne grafite zoper LGBTQ+ skupine in skupnosti ter strategije njihovega odpora, druga pa pobudo oz. nagrado Bodeča neža, ki jo kolektiv Rdeče zore in uredništvo spletnega portala spol.si od leta 2013 naprej podeljujeta za najbolj seksistično izjavo leta. Nina Perger in Metka Mencin Čeplak o sovražnem govoru plastično pišeta kot o »govoru, ki rani«, vznemirja in žali ter poleg nestrpnosti in agresivnosti izražanja poudarja manjšinski status skupin in oseb, proti katerim je usmerjen. Sovražni govor torej prav zaradi specifičnih materialnih razmer in položajev, ki jih zasedajo v družbeni ureditvi in razmerjih moči družbene skupine, na katere meri, še dodatno utrjuje neenakosti. Avtorici opozarjata, da razprave o sovražnem govoru pogosto spregledajo asimetrijo moči, kar briše razliko med sovražnim in žaljivim govorom, to pa v skrajnem primeru lahko privede do kriminalizacije zahtev podrejenih, kar je v popolnem nasprotju z namenom regulacije, ki jo implicirajo definicije sovražnega govora, npr. definicija Sveta Evrope. Anja Kocman in Danaja Grešak analizirata podeljevanje bodeče neže kot eno od metod nasprotovanja seksističnemu govoru v Sloveniji oz. kot prakso, ki problem seksizma prepozna, ga obravnava in problematizira. S tem, ko javne osebnosti prek stereotipiziranja, verbalnega ponižanja, podcenjevanja in diskreditiranja pod krinko humorja širijo in normalizirajo seksizem, namreč reproducirajo androcentrični družbeni red in patriarhalne vzorce, njihov neokonservativni, populistični in subtilni seksizem pa postaja vedno bolj odporen na problematizacijo, kot povzameta avtorici dosjeja.

Čeprav se je v zadnjih letih na področju pedagoškega dela precej okrepilo prepoznavanje nujnosti vzgoje za medije in izobraževanja o pojavih rasizma, seksizma, ksenofobije itn., ki jih generira

sovražni govor (gl. npr. Humer in Frelih, 2015; prim. Gregorčič, 2016), ostaja problem sovražnega govora pomembno politično vprašanje. Kljub številnim samoregulacijskim mehanizmom v posameznih sektorjih za preprečevanje sovražnega govora, preden se kazenski pregon uporabi kot skrajno sredstvo, je namreč nestrpna, ksenofobna in diskriminatorna javna retorika vse bolj del javnega komuniciranja. Legitimnost sovražnemu govoru vedno znova dajejo izjave in delovanje javnih osebnosti in predstavnikov oblasti. Za porast sovražnega govora proti beguncem od poletja 2015 naprej je v Sloveniji in širše nedvomno odgovorna uradna politika, ki je nenehno poudarjala varnostni vidik migracij, popularni mediji pa so uradni diskurz v glavnem nekritično povzemali (Pajnik, 2016). Retorika vladnih akterjev tako ni pripomogla k umirjanju razprave, temveč je še povečevala občutek ogroženosti med prebivalstvom in pojavljanje sovražnega govora.

Gotovo je ostalo neobdelanih še precej vprašanj, povezanih s sovražnim govorom, saj jih pričujoča tematska številka morda šele odpira. Predvsem ostaja, tudi zaradi vseprisotnega primeža t. i. politične korektnosti na eni in nujnosti dopuščanja humornega izživljanja (npr. *stand-up*, satira, komedija, šale) na drugi strani, večno vprašanje izrisovanja meje še sprejemljivega govora. Do pojma sovražnega govora vsekakor velja biti kritičen, ga obravnavati v okviru znanstvenih in strokovnih razprav, tudi oporekati njegovi konceptualni uporabnosti, saj gre za »tujerodni pojem«, kot pravi Aleš Završnik in Vanja Zrimšek. Sovražnega govora ne smemo razumeti zgolj kot izraz sovraštva, ki naj bi bilo protipol ljubezni in sprejemanju, kar počnejo nekatere popularne kampanje, kot je npr. geslo »*Love, no to hate*«. Ne nazadnje je sovraštvo čustvo, ki ga ne moremo prepovedati. Lahko pa omejimo svobodo izražanja, ko gre za »govor, ki rani« in ki lahko ima resnejše posledice za celotno družbo. Zato naj bo vprašanje sovražnega govora osredinjeno na prepoznavanje in ukrepanje proti izražanju, ki je diskriminatorno in izključevalno, saj lahko vodi tudi v nasilje (v skrajnem primeru ubijanje). Načini ukrepanja, tako preventivnega kot naknadnega, so različni: od izobraževanja in dela z mladimi o odgovorni uporabi novih digitalnih tehnologij, prek koordiniranih akcij spletnega »bombardiranja« t. i. sovražnih spletnih strani in profilov na družbenih medijih s sporočili ozaveščanja in promocije odprte družbe pluralnih vrednot, pa vse do skrajne oblike, tj. kazenskega pregona. Vsekakor se velja zavedati, da svoboda govora vključuje tudi dolžnosti in odgovornosti, in torej ni absolutna in povsem neomejena pravica.

Literatura

- ERJAVEC, KARMEN (2012): Novinarsko opredeljevanje in razumevanje sovražnega govora. *Teorija in praksa* 49(1): 95–111.
- FRANK, ANA IN IZTOK ŠORI (2015): Normalizacija rasizma z jezikom demokracije: Primer Slovenske demokratske stranke. *Časopis za kritiko znanosti* XLIII(260): 89–103.
- GREGORČIČ, MARTA (2016): Uvodnik: Ali je potrebno premisliti antirasistične perspektive za izobraževanje? *Andragoška spoznanja* 22(1): 3–6.
- HUMER, ŽIVA IN MOJCA FRELIH (2015): E-delovanje v šolah. *Časopis za kritiko znanosti* XLIII(260): 284–290.
- LEŠNIK, BOGDAN (2010): Sovražni govor v psihoanalitični perspektivi. *Socialno delo* 49(5–6): 299–304.
- LEETS, LAURA (2002): Experiencing Hate Speech: Perceptions and Responses to Anti-Semitism and Antigay Speech. *Journal of Social Issues* 58(2): 341–361.
- MILOSAVLJEVIĆ, MARKO (2012): Regulacija in percepcija sovražnega govora: analiza dokumentov in odnosa urednikov spletnih portalov. *Teorija in praksa* 49(1): 112–130.
- MOTL, ANDREJ IN VERONIKA BAJT (2016): *Sovražni govor v Republiki Sloveniji: Pregled stanja*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- PAJNIK, MOJCA (2016): Migration in the Mirror of Mediatized Anti-politics. V *Razor-Wired. Reflections on Migration Movements through Slovenia in 2015*, N. Kogovšek Šalamon in V. Bajt (ur.), 63–70. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- SARDOČ, MITJA IN BORIS VEZJAK (2016): Med svobodo izražanja in sovražnim govorom: Dilematična razmerja. *Družboslovne razprave* XXXII(81): 61–77.
- VEHOVAR, VASJA, ANDREJ MOTL, LIJA MIHELIČ, BOŠTJAN BERČIČ IN ANDRAŽ PETROVČIČ (2012): Zaznava sovražnega govora na slovenskem spletu. *Teorija in praksa* 49(1): 171–189.

Viri

- SVET ZA ODZIV NA SOVRAŽNI GOVOR (2015): *Prvi javni odziv Sveta za odziv na sovražni govor*, 17. marec. Dostopno na: <http://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2015/01/Prvi-odziv-Sveta-za-odziv-na-sovra%C5%BEni-govor-skupno.pdf> (30. junij 2017).
- SVET ZA ODZIV NA SOVRAŽNI IN DISKRIMINATORNI GOVOR (2017): *Javni odziv Sveta za odziv na sovražni in diskriminatorni govor*, 21. marec. Dostopno na: http://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2015/01/Odziv-3_FINAL.pdf (30. junij 2017).